

УДК 39(=161.2:438:71)
DOI 10.15407/nz2019.02.481

УКРАЇНЦІ З ПОЛЬЩІ В КАНАДІ: МІЖ УКРАЇНСЬКОЮ І ПОЛЬСЬКОЮ ДІАСПОРОЮ

Патриція ТЖЕШЧИНСЬКА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5430-243X>

Доктор гуманітарних наук в полі етнології,
ад'юнкт в Інституті етнології та культурної антропології
Ягеллонського університету в Кракові,
бул. Големб'я 9, 31-007 Краків, Польща
e-mail: patrycja.trzeczynska@gmail.com

Українська діаспора в Канаді — це загальний термін, що стосується населення українського походження, яке проживає в цій країні. Діаспора, однак, не є монолітом і складається з багатьох різних груп мігрантів (з України, з колишньої Югославії, з Польщі) і людей, чії предки оселилися в Канаді (піонери, еміграція міжвоєнного періоду). Імігранти з України, що приїжджають до Канади в останні роки, динамізують культурні процеси в діаспорі та питання про минуле і культурні межі окремих груп, тому дослідження діаспори є актуальним і необхідним. До цього дня українські імігранти з Польщі не отримували уваги дослідників.

Стаття спирається на матеріали з етнографічних польових досліджень, проведених у Канаді від 2014 р. у середовищі осіб українського походження, які виїхали з Польщі у 1980-х роках. Авторка використовувала типові для соціокультурної антропології методи — інтерв'ю та включене спостереження. Імігранти опинилися в середовищі української діаспори, добре організованої, яка послуговується стійким дискурсом про минуле, у якому немає місця на локальну історію українців з Польщі. Метою статті аналіз зв'язку між культурною пам'яттю і міграцією, а також констатація того факту, що пам'ять відрізняє спільноту українців з Польщі на фоні інших груп, які формують українську діаспору в Канаді. Авторка аналізує також роль та значення Польщі та України в житті української діаспори в Канаді, причетність до ширшого українського контексту, проблеми з однозначним визначенням своєї тотожності і своєрідною відмінністю громади, на яку звертають увагу самі її члени. Ця відмінність становить виклик для діаспори в розумінні гомогенної та закритої групи. Авторка пропонує розглядати українську діаспору як уявну транснаціональну спільноту (концепція М. Сокефельда) та дослідження поведінки, практик та уявлень стосовно як діаспори, так і країни походження.

Ключові слова: пам'ять, діаспора, батьківщина, українці з Польщі, канадці українського походження, Канада.

Patrycja TRZESZCZYŃSKA

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5430-243X>

PhD in Ethnology, Assistant professor

Institute of Ethnology and Cultural Anthropology

of Jagiellonian University in Cracow, Poland,

9 Golebia Street, 31-007 Cracow

E-mail: patrycja.trzeczynska@gmail.com

UKRAINIANS FROM POLAND IN CANADA: BETWEEN UKRAINIAN AND POLISH DIASPORAS

The Ukrainian diaspora in Canada is a general term concerning the population of Ukrainian origin living in this country. However, the diaspora is not a monolith and consists of many different groups of migrants (from Ukraine, from former Yugoslavia, from Poland) and people whose ancestors settled in Canada (pioneers, emigration of the interwar period, DP). Immigrants from Ukraine who has been coming to Canada in recent years, dynamize cultural processes in the diaspora and the question of the past and cultural boundaries of individual groups, therefore the Ukrainian diaspora research is relevant and necessary. To this day, Ukrainian immigrants from Poland have not received the attention of researchers.

The article is based on materials from ethnographic field research conducted in Canada since 2014 among the people of Ukrainian origin who left Poland in the 1980s. The author used the methods typical for socio-cultural anthropology: interviews and participant observation. Immigrants got to the Ukrainian diaspora, well organized and operating an established discourse on the past, where there is no place for the local history of Ukrainians from Poland. The author's purpose in this article is to discuss the connection between cultural memory and migration, as well as the fact that memory distinguishes the Ukrainian community from Poland from other groups that form the Ukrainian diaspora in Canada. The memory of Ukrainians from Poland is closely related to their migration and examining it provides knowledge about their identity ambiguity, modification and manipulation of belonging to particular communities within the Ukrainian and Polish diasporas. The author also analyzes the role and significance of Poland and Ukraine in their lives, their involvement in the wider Ukrainian context in Canada, ties with the local Polish community, problems with unambiguous identity assignment, and a specific group distinction. The aforementioned distinction is a challenge for the diaspora in the sense of a homogeneous and closed group. In return, the author proposes to consider the Ukrainian diaspora as a transnational imagined community in accordance with the theoretical proposal of M. Sökefeld, and to follow the attitudes, practices and ideas of both the diaspora and of the native country, as inspired by R. Brubaker.

Keywords: memory, diaspora, homeland, Ukrainians from Poland, Canadians of Ukrainian origin, Canada.

Вступ. Історія української діаспори в Канаді сягає кінця ХІХ ст. і починається в преріях Альберти, куди потрапляли емігранти з Галичини і Буковини з тодішньої Австро-Угорщини та території Російської Імперії. Це було типово фермерське поселення. У свою чергу в східних промислових осередках Канади, українські іммігранти з'являлися на початку ХХ ст. В міжвоєнний період українці прибували в Канаду з Польщі [1]. Після II Світової війни сюди попали *displaced persons* (DP) — колишні в'язні німецьких таборів та особи, які опинилися в британській окупаційній зоні в Німеччині [2]. Їх прибуття спричинилось не тільки до посилення інституційної сторони життя української діаспори, але також запрограмувало офіційну пам'ять діаспори, базовану на вузлових точках в історії народу і української державності, таких як український визвольний рух, Гетьманат, Українська Народна Республіка, Західноукраїнська Народна Республіка, переслідування і терор в СРСР (Голодомор, чистки 1937 р.), діяльність ОУН і УПА, дивізія СС Галичина (пор. нп. 3). Ці точки мали з цього часу постійно поповнювати риторичку, яка використовувалася для самоідентифікації на форумі канадського суспільства та для власних потреб діаспорної спільноти.

Чергову міграційну хвилю, яка поповнює українську діаспору, становить еміграція з незалежної України. В середині 1990 років в Канаду прибули ще українські військові емігранти з колишньої Югославії. Українська діаспора в Канаді складається з осіб, які відчують приналежність до тієї ж національності, прибулих з різних країн, в різний час і в різною метою, з різними переживаннями, еміграційним досвідом і різною культурною пам'яттю.

Українська діаспора в Канаді — це загальний термін, що стосується населення українського походження, яке проживає в цій країні. Діаспора, однак, не є монолітом. Ця диференційована група, яка складається з нащадків піонерів, робочих і іммігрантів з-за Залізної завіси, масово поповнює сьогодні міграція з України. Окрім дискурсу минулого, українську діаспору об'єднує фольклорний дискурс, який додає змісту різноманітним практикам автопрезентаційного характеру в канадському суспільстві. Вона базується на зовнішніх ознаках етнічної автопрезентації — це вишивані сорочки, пісні і танці, вареники і церкви, які сприймаються як знаки української

культури. Йдеться про викликання асоціації використання популярних і загальновідомих в канадському суспільстві символів.

Іммігранти з України, що приїжджають до Канади в останні роки, динамізують культурні процеси в діаспорі та питання про минуле і культурні межі окремих груп, тому дослідження діаспори є *актуальним і необхідним*. Від 2014 р. проводжу в Торонто етнографічні польові дослідження у середовищі українців, які виїхали з Польщі у 1980-х роках¹. *Джерельною базою статті* є інтерв'ю, розмови на етнографічну тематику, вивчення українських культурних заходів та фестивалів, аналіз української та польської преси, що виходить друком у Торонто, статутів українських організацій, візити в українські культурні, громадські та наукові установи, та, здебільшого, проживання з українськими сім'ями з Польщі та спільно проведений час з багатьма особами з цієї групи (родинні та товариські зустрічі, виїзди за місто, спільне харчування, покупки і огляд канадської інформаційної програми тощо).

Специфіка групи, яку я досліджую, полягає, серед іншого, в тому, що з Польщі виїхала частина нацменшини, яку не визнавала комуністична влада, з автхтонним родоводом — люди, які походять з українських або змішаних сіл в східній і південно-східній Польщі, нащадки переселенців в рамках операції «Вісла», а не представники більшості суспільства. З дитинства вони функціонували в умовах розпорошення, асиміляційного тиску, необхідності приховування власної етнічної ідентичності. Виїжджали мо-

¹ 2014 р. я перебувала на піврічному науковому стажуванні в Канадському Інституті Українських Студій (Canadian Institute of Ukrainian Studies) Альбертського університету в м. Едмонтон, як стипендіат програми «Mobilność Plus» (Мобільність Плюс) Міністерства науки та вищої освіти Польщі (MNiSW), із чого 4 місяці я провела в м. Едмонтоні, а два в м. Торонто серед тамтешньої громади українців, які прибули до Канади з Польщі у 1980-х роках. 2015 р. я отримала стипендію Програми українських студій імені Петра Яцика (Petro Jacyk Program for the Study of Ukraine) в Центрі російських та східно-європейських студій Університету Торонто (Centre for Russian and East European Studies), яка дозволила мені продовжувати дослідження в м. Торонто, а 2016 р. завдяки стипендії Канадського Інституту Українських Студій (Canadian Institute of Ukrainian Studies) я знов відвідала Едмонтон та Торонто. Сукупно мої дослідження в Канаді тривали більше року.

лоді люди, часто одразу після закінчення середньої школи або одразу після закінчення навчання, інколи з малими дітьми [4]. Виїзд до Канади дав змогу багатьом з них проаналізувати ідентичність, почерпнути гордість за походження і зробити його підставою для культурної само ідентифікації. Вони не потрапили в вакуум, адже їх приймала і спонсорувала добре укріплена й організована українська діаспора. Проте біографічне прикріплення в Польщі і сильні до цього часу зв'язки з країною все ще тримають їх «поміж». Більше того, багато поляків проходили тоді такий сам еміграційний шлях, часто колеги зі школи чи вузу.

Базуючись на етнографічних даних, я хотіла б представити зв'язок між історичною і культурною пам'яттю і міграцією, і зосередитися на тому факті, що (як показують мої польові дослідження) пам'ять відрізняє спільноту українців з Польщі на фоні інших груп, які формують українську діаспору в Канаді: нащадків українських піонерів в Альберті і міжвоєнних іммігрантів з тодішньої Польщі, переселенців, які прибули після Другої світової війни, українців з колишньої Югославії і не менш важливих українців з незалежної України, які прибули після 1991 року. Я подаю зразки розмов українців з Польщі, маючи на меті представити події, які стосуються історії України і поєднання з історією спільноти в Польщі. З іншого боку, члени групи беруть участь в різних комунікаціях і зв'язках з канадськими поляками. Чи такі комунікації наявні між українською і польською діаспорою? Як ці представники визначають своє етнічне коріння? Як це бути канадським українцем з Польщі/уродженцем Польщі? *Метою моєї статті* є відповісти на поставлені запитання та обговорювати проблему «окремоті» пам'яті українців з Польщі в Канаді і стратегії, як справитися з травмою виселень, яку вони «привезли» з собою в Канаду.

Основна частина. Українці з Польщі, які в 1980 роках прибували в Канаду в віці 18—30 років, найчастіше виїжджали на «паломництво» в Ватикан або на «екскурсію» в ФРН або інші західні держави, і потрапляли до перехідних таборів для емігрантів з соціалістичних країн, в яких їм надавали статус політичних емігрантів. Прибули з пам'яттю про сімейну і громадську травму виселення, датовану 1944—1947 роками, про боротьбу за незалеж-

ну Україну в лавах УПА, вироки, в'язницю і необхідність приховувати минуле членів своїх сімей, про переслідування і загалом «менші шанси» для українців в довоєнній Польщі, а також про власний досвід покоління дискримінації, проблеми з ідентичністю, подвійне життя — офіційно поляка, а в домашньому затишку українця тощо. В Канаді їх приймало покоління в віці їх батьків, які нерідко походили з тих самих околиць. Вони зустрілися зі сформованим діаспорними інститутами баченням історії українців, нерідко лише на місці пізнаючи чимало їх пунктів. Водночас їх досвід зростання в ПНР² і переживання їх батьків чи дідусів залишався зовсім нечітким, незрозумілим для членів української діаспори. Це нерозуміння призвело до поступової ізоляції післявоєнної історії українців в Польщі і закриття пам'яті про них в сімейно-товариських колах, які склалися з таких самих іммігрантів з Польщі.

В той самий час, як виїжджали до Канади українці, виїжджали також і поляки. Їх сусідство в Канаді постійно актуалізує питання про минуле і місце Польщі як в приватному житті, так і в загальному масштабі подій.

Діаспора і пам'ять

Канадські дослідники діаспори і транснаціональності Ато Куайсон і Гіріш Дасуані [5, с. 3—6] зауважують, що мігрант може одночасно належати до більше ніж двох народів і може реалізовувати різні способи транснаціональності. Чи називати українських іммігрантів у Канаді діаспорою обґрунтовано? Наслідки застосування поняття діаспора різноманітні та небайдужі як у науковому, публіцистичному дискурсі, так і в житті самої громади, яка так себе позиціонує. Ба більше, членам окремих діаспорних груп притаманні диференційовані постави щодо самої діаспори, інших громад, що функціонують у тому ж самому суспільстві та щодо країни походження. З цієї також, між іншим, причини, поняття діаспори та транснаціональності вимагають особливої теоретичної і методологічної обережності та скептицизму щодо їхньої популярності, також у царині суспільно-культурної антропології. Джеймс Кліффорд [6] звертав увагу на те, що не можна однозначно встановити визначення діаспори шляхом посилення на ключові риси,

² Польська Народна Республіка (1952—1989).

які повинні її характеризувати. Замість того запропонував вивчення легко пов'язаних комплексів практик, розроблених у ході проживання в діаспорі. Пропонував також переосмислення гібридності діаспор, їхньої гетерогенності [7, с. 408].

За Роджерсом Брубакером [8] я розглядаю українську діаспору в Канаді в категоріях позиції, ідіоми, практик і проектів, з якими різною мірою і різними способами ототожнюються українці з Польщі, яких я досліджую. Це дає можливість вивчення рівня підтримки і залучення в діаспорний проект, формування суб'єктами діаспорної позиції.

Українці з Польщі формують і підкреслюють свою відмінність від старших хвиль української імміграції та від українців з України, та використовують для цього пам'ять цієї групи в Польщі і діалект української мови з Польщі.

Діаспорна практика, уявлення, ідіоми, проекти і позиція поповнює, таким чином, пам'ять. В ситуації міграції змінюється статус і значення місця, тому сучасні теорії пам'яті, які її розміщують *in situ*, в стабільному, незмінному середовищі, не придатні для дослідження пам'яті іммігрантів. Класики досліджень пам'яті Моріс Гальбвахс та П'єр Нора ситуювали пам'ять у місці, до якого вона приписана, та яке зникає разом із міграцією. Усі сучасні модні європейські концепції пам'яті, разом з дуже впливовою теорією культурної та комунікативної пам'яті Яна та Алейди Ассманів, виникли на основі досліджень пам'яті про II Світову війну та післявоєнної кондиції/травми і як похідна від традиційного формату досліджень, занурених у зв'язок з національною державою, категорією нації та громадянства [9, с. 17]. Отже, європейські концепції культурної пам'яті слід переглянути на основі матеріалу з діаспори.

Канадська дослідниця Джулія Кріт [9, с. 17] звертає увагу, що пам'ять в діаспорі та її співвідношення до факту міграції мало досліджені. Вона пропонує розглянути динаміку і мобільність пам'яті та визнати, що вона «прямує» за мігрантами, переступаючи території [9, с. 10]. Особливо цікавою лабораторією в цьому контексті мені видається діаспора в діаспорі, група, яка не посилається на національну державу в класичному розумінні, така як група українців з Польщі, яку я досліджую.

Дослідження над групою українців родом із Польщі зумовлюють прийняття постави методологічно-

го космополітизму, який, як переконує Ульріх Бек [10, с. 136], дає шанс помітити складність досліджуваних явищ, адже він не експонує національної точки зору. Дослідник, який вивчає діаспори, повинен уникати їх реїфікації, оскільки це заганяє в пастку сприймання досліджуваних груп як гомогенних, стійких, колективних акторів, а їхніх членів як об'єднаних спільними цінностями, поглядами, уявленнями та спогадами. Подібно, у досліджуваному контексті говорю про Польщу та «польськість» як про плавне та складне, міцно індивідуалізоване явище, радше як про сукупність ідей та уявлень, ніж національну есенціалізовану державу.

Питання реїфікуючих властивостей поняття діаспора та йому похідних привернуло увагу також польських дослідників, у тому числі антрополога Александра Посерн-Зелінського, який у 2011 року опублікував аналітичну статтю про поняття та концепцію діаспори у студії над емігрантами з Польщі на початку XXI ст. [11]. Автор завважує, що такі поняття, як «етнічні спільноти», «етнічні меншини», «іміграційні групи» дедалі частіше замінюються «діаспорами», а саме слово породжує такі похідні терміни, як, приміром, «діаспоризація». Етнічні студії еволюціонують у напрямку до студій над діаспорними середовищами [11, с. 23]. Крім великої популярності цього поняття, по-різному, до речі, визначеного, Посерн-Зелінський звертає увагу також на непорозуміння, які виникають через занадто широке трактування полонійних середовищ та сприймання їх як «одної» діаспори. Таким чином до неї включаються поляки, що проживають тимчасово за кордонами своєї країни, іммігранти та особи, чиї предки кілька поколінь назад емігрували з Польщі [11, с. 24]. Ця проблема може стосуватися інших схожих етнічних спільнот, історія поселення яких на новій землі нараховує багато десятиліть і які підживлювалися черговими імміграційними хвилями як, приміром, українці в Канаді (Іл. 1).

На мою думку, особливо інспірує пропозиція німецького антрополога Мартіна Сокефельда [12, с. 265—267]. Він пропонує дефініювати діаспори як уявлені транснаціональні спільноти, які об'єднують людей, що живуть у відокремлених локалізаціях, спільноти, оперті на «об'єктивні» та «суб'єктивні» критерії, які діаспора мусить задовольняти, щоб бути категоризованою як діаспора.

Отже констатація про різні виміри, ідеї та уявлення спільноти в діаспорі дає змогу визначити як її членів також тих, чий уявлення не є автентичними. Ба більше, розуміння діаспори як уявленої транснаціональної спільноти не зумовлює автоматично великої частотності транснаціональних контактів. Транснаціональність може бути «чисто уявленнєва та символічна» [12, с. 270—272].

Концепція потреби репродукції уявлень діаспорних спільнот є способом на уникнення прийому есенціалізації, оскільки визнаємо, що діаспори є не просто сталі та стійкі, але мусять бути постійно та безустанно відновлювані агентами, що застосовують різноманітні засоби мобілізації. Слід також усвідомлювати, що, у свою чергу, ефекти цих прийомів, тобто діаспорні дискурси, конструюють діаспору та тотожність як есенціалізовані поняття, що може бути, однак, дуже ефективно для діаспори в питанні суспільного та політичного визнання, і так само пов'язують її з місцем, «батьківщиною»³ [12, с. 279]. Тим часом, цей зв'язок може бути неочевидним, що досконало показує мій приклад.

Пам'ять спільноти українців з Польщі

Від індивідуальних зацікавлень та пошуків залежать знання про минуле та теперішнє українців у Польщі. Зазвичай згадуються виселення, у деякого це довга та насичена подробицями розповідь про самі виселення та їхні наслідки, але також перспектива та локальний вимір — обмежується родинними спогадами і територією власного села, містечка, повіту, зрідка перетинаючи ці межі в напрямку ширших узагальнень.

Чимало моїх співрозмовників має дружину польку або чоловіка поляка, майже всі постійно розмовляють польською мовою і з польського інтернету дізнаються про те, що відбувається в країні. Роблять покупки в польських магазинах, а коли приїде з Поль-

³ Під час своїх досліджень у Канаді я намагалася відслідкувати стихійні уявлення та визначення тотожності, діаспори та батьківщини, а також те, як вони обговорюються, інтерпретуються, та які напруженості та владні відносини вони розкривають. Ця стаття є лише фрагментом ширшого аналізу, яку міститиме монографія [13], а прямою основою для неї є роздуми, що містяться в моїх інших статтях [14; 15], перш за все в тексті «Diaspora, ojczyzna i pamięć w życiu ukraińskich emigrantów z Polski w Toronto» [16, у друку].

Іл. 1. Фестиваль української культури на вулиці Блур в Торонто (2015). Фот. Патриція Тжешчинська

щі якась група чи співачка, йдуть в польський клуб. Багато разів мене запевняли, що це очевидний вибір, викликаний близькістю культур, сентименталізмом, відчуттям свого чи прив'язуванням до минулого. Проте є такі сфери, які ставлять їх в чітко протилежні позиції до місцевих поляків і Польщі: це бачення польсько-українських відносин і пам'ять про переживання батьків і дідусів та дискусії на тему подій середини ХХ ст. на Волині.

Сфери пам'яті українців з Польщі, українців, уродженців Канади та України відрізняються. В «пам'яті старої діаспори» і приїжджих з України майже немає операції «Вісла» і локальної історії українців з Польщі. Українська діаспора сформувала за ці роки риторичу про минуле народу і української держави на основі цілком іншого змісту. Тоді яке місце займає операція «Вісла» в пам'яті і повсякденні українців з Польщі, які живуть в Канаді? Багато моїх співрозмовників звертає увагу на те, що це своєрідна символічна етикетка, за допомогою якої вони позиціонуються і визначають у відношенні до інших українців в Канаді. Для деякого це не тільки спогад батьків чи дідусів, але важлива частина особистої ідентичності, індивідуальної біографії, яка до цього часу змушує їх до роздумів про їх місце у світі. Є також і такі, для кого це закрите минуле, яке має значення для свідків і жертв, але не для них. Такі співрозмовники часто підкреслювали, що не відчувають жодного впливу виселення на їх життя, а якщо і відчувають, то лише позитивний. Дехто відверто говорив про те, що, якщо б не операція «Вісла», вони не потрапили б в Канаду і не зазнали б життєвого успіху,

Іл. 2. Лемківська Ватра в Дюргам (Онтаріо), свято яке масово відвідують українці з Польщі (2014). Фот. Патриція Тжешчинська

в тому числі матеріального. Ця точка зору відповідає переконанню, яке я часто зустрічала у Канаді, що розпоршення українців в західних і північних землях означало модернізацію і болючий, нелегкий, але, все ж, ефективний шлях до сучасності, з якої вони, як чергове покоління, могли у повній мірі скористатися, інколи навіть ще в Польщі.

Наприклад, за словами Андрія, пам'ять про виселення становить підставу визначення українця з Польщі — це такий українець, який вижив і пережив в черговому поколінні операцію «Вісла» і її наслідки.

Мені здається, що це певна форма ідентифікації для мене, бо не раз саме канадці питають «хто ти»? Я себе ідентифікую як українець з Польщі, так? А вони питають «як і що? Де ти народився?». Я починаю описувати, що я народився на західних землях, так? Під німецьким кордоном, далі не можуть зрозуміти звідки [українці] там взяли. Я тоді мушу починати пояснювати цю історію (...) операція «Вісла» становить певну форму ідентифікації для нас (...) це визначник нашого місця тут, те, ким ми є. Тому це не зводиться виключно до круглих річниць, так? А швидше до самоідентифікації (Ч/52/2014/9) (Іл. 2).

Звертає увагу реальний вплив пам'яті про операцію «Вісла» на ідентичність співрозмовника, а також переконання про такий вплив на всю спільноту українців з Польщі. Водночас виселення і його наслідки служать для формування риторики про власне походження, місце народження, становить своєрідну емблему, призначену для самоідентифікації в

Канаді. Вона стосується як внутрішньодіаспорних контактів, як і відносин з іншими представниками канадського суспільства.

В свою чергу Славко і його дружина Марія розповіли мені, що якщо б не виселення, вони не отримали б вищу медичну освіту і не мали б можливості виїхати в Канаду, та не зазнали б матеріального успіху. Іванна — це натомість приклад успадкування колективної травми. Її пам'ять про операцію «Вісла» має дуже приватний характер і не незначну риторичну. З'являються, однак дуже сильні емоції, коли вона розповідає про те, як їздить до Польщі «заряджати батарейки» і що виселення має до цього часу для неї величезне значення в формі психологічного обтяження, з яким вона мусить змагатися: як українка з Польщі, яка не могла відверто говорити про те, ким вона є, вона привезла в Канаду власний страх і невпевненість. І хоч вона нарешті вільна, вона все ще відчуває це обтяження.

Молодші співрозмовники, які виїхали з Польщі ще дітьми, звертають мені увагу на те, що крім самого факту знання історії, сімейних коренів і того, чим було і що принесло виселення, ця проблема не стосується їх покоління ані навіть їх батьків, а лише дідусів — хто це пережив. В Канаді до цих питань не повертаються. Це добре ілюструє висловлювання Каміля:

Для мене, те що я чув з оповідань, тільки і трохи читав на цю тему, для мене це вже на другому, третьому плані. Ну відбулося, була війна і багато поляків можуть ненавидіти українців, за те що українці вибили їм когось з родини, чи багато українців можуть ненавидіти поляків, за те що так трапилося. (...) для мене це минулий час, який був і як на кожній війні, кожен захищається, і бореться за себе. (...) Але оскільки я не пережив цього, я не думаю, що це має для мене таке значення, як для людей, які справді пройшли через це (Ч/37/2014/28).

Черговим важливим аспектом є перенесення пам'яті з операції «Вісла» на ставлення до Польщі, зв'язки з Польщею та польською діаспорою і «присутність» Польщі в житті членів аналізованої групи. Неможливо розділити ці два питання. Замість про «батьківщину», волю говорити про «країну походження» або «стару країну», щоб не нав'язувати асоціацій з ідеологічною батьківщиною у розумінні Станіслава Оссовського [17]. Утім, як доказує мій матеріал,

Польща не обов'язково є батьківщиною українців із Польщі, зате є, безумовно, рідною країною, яка сприймається ними нейтрально як місце народження, місце, у якому кожен зростає та де живуть/похоронені родичі. Отже, підлягає процесам неогоціювання та констатації ідентифікації, є об'єктом прив'язаності або ж відкинення, посередником у зв'язках із місцевими поляками, або ж «перешкодою» в інтеграції з «рештою» української діаспори (Іл. 3).

Проявом цього зв'язку з країною походження є також відчуття примусу участі в дискусіях про події на Волині в 1943 р., і ці дискусії на декілька місяців і років розпалюють польське середовище і польські діаспорні ЗМІ. Мої співрозмовники звертали увагу на провокаційну поведінку місцевих поляків, та особливо преси і кресових⁴ середовищ, які прагнуть формування підтримки негативного іміджу українця з Польщі в Канаді. Багаторазово на запрошення польських організацій приїжджав о. Тадеуш Ісакович-Залеський, циклічно при нагоді річниці так званої кривавої неділі появляються статті в польських газетах, які читають також українці з Польщі. Багато хто з моїх співрозмовників ходить на ці зустрічі і лекції, відчуваючи обов'язок забрати голос. Як завважують, навіть у Канаді Волинь співідентифікує їхню тотожність та позиціонує їх стосовно поляків. Буває також навпаки. 40-річна Едита звертала мені увагу на те, що вже втомилася від мартирології українців у Польщі та постійної експлуатації питання виселень. У контексті Волині та акції «Вісла» говорива з іритацією:

З мене вже годі вибачень, хоча, щоб перестали мене перепрошувати та примушували мене просити вибачення. Вони [вибачення] належать поколінням, що відходять, а не мені. Я хочу нарешті закопати трупи та Волинь, та акцію «Вісла», і врешті почити жити (ж/40/2016/80) (Іл. 4).

Інколи мої співрозмовники звертали мені увагу на те, що з огляду на місце народження у Канаді сприймають їх як експертів з питань сучасної Польщі, що завдає їм певних труднощів, якщо вони не відчувають з нею зв'язку, не володіють про неї знаннями, а навіть від багатьох років там не були. Подеколи така нав'язаність згори стає небажаною емблемою, зде-

⁴ Польська назва територій сьогоденної Західної України, Західної Білорусії і Литви, що колись входили до складу Польської республіки.

Іл. 3. Стенд «Товариства Закерзоння» під час заходів до Дня Незалежності України (2014). Фот. Патриція Тжешчинська

Іл. 4. Зображення церкви в с. Жерденка (Беґади) на дверях стодоли, яка до Акції «Вісла», належала батькам одного з моїх співрозмовників, який і замовив його виконання (2016). Фот. Патриція Тжешчинська

більшого етнічно обумовленою — адже «із Польщі» означає «поляк». Для декого це становить серйозну причину дискомфорту тотожності.

Сучасна Польща як дім чи як чужа країна?

Мені здається, що Польща для багатьох із моїх співрозмовників становить різновид «матриці», яка визначає їхню окремішність стосовно інших членів діаспори, здебільшого українців із сучасної України. Виконують на ній «операції», створюють її репрезентації, оцінюють та формують своє відчуття окремішності, своєрідну діаспору в діаспорі. Ця матриця не мусить бути тотожна з конкретною територією і в такому сенсі можна говорити про детериторіалізацію української тотожності та пам'яті [пор. 18]. З кон-

кретної території, визначеної координатами на карті, переходить на позиції ідеї, конструкту, образу.

Навіть якщо мої співрозмовники бувають в Польщі, вони часто не розглядають виїздів в категоріях будь-якого повернення на батьківщину чи додому. Віддалення сучасної Польщі від того, що емігранти знають і визнають своїм, призводить до того, що вони не інтерпретують такий виїзд як повернення, але саме як виїзд, а власний статус як гостя, відвідувача чи туриста. Інколи вони звертають увагу на своєрідний культурний шок, якого зазнали під час подорожі в Польщу, коли зіткнулися з новими, незрозумілими вже для них культурними зразками і повсякденням, яке містить все більше невідомих їм елементів, а навіть приносить відчуття відособлення і розгубленості.

Багато хто мав доволі ідеалізоване бачення Польщі, яке конфронтувало під час першого візиту з часу еміграції. Значно більше осіб мали негативне уявлення, яке разом з плином часу позитивно змінилося в міру прогресу Польщі на шляху трансформації і демократизації, а особливо після вступу до ЄС. Так це бачить Анна:

Для мене в цей момент Польща — це справді Європа. Це вже не так як було, те що я залишила. Бо я виїхала в 89 році, так? Так що... А це величезна зміна: як люди ставляться до людей. Я була здивована. Це був мій другий приїзд в Польщу, що... Мій чоловік хотів щось купити. І почав розмовляти з цим продавцем дуже приємно, він все пояснив, вмів. Це була для мене велика несподіванка. Це були такі позитивні справи. Так що я думаю, що в Польщі добре (Ж/48/2014/23).

Анні здається, і я чула це багато разів також від інших, що коли знаходишся в Польщі, то вже не в себе, не вдається пристосуватися, що в певному сенсі «стаєш канадійкою». Повернення в таке місце вже неможливе. Одночасно багато хто з моїх співрозмовників занижує значення нинішнього дому в Канаді до «лише квартири», місця для проживання і роботи, місця, де заробляють гроші, але бути собою вони насправді можуть *тільки* або *лише* у Польщі, коли їдуть туди. Отже, можна зіставити тут справжній дім, емоційний дім з прагматичним домом, домом за вибором.

В свою чергу позицію до сучасної самостійної України можна поділити на два типи: вибір України

як ідеологічної вітчизни, доля якої близька серцю, або відчуженість до цієї держави. Однак навіть ті, хто чітко відмежувався від Польщі, оцінюють Україну прагматично і тверезо, сягаючи по економічні чи естетичні аргументи або звертаючи увагу на корупцію, як у висловлюванні Яна:

Ян: (...) я зізнаюся Вам щиро, що мені Україна ближча ніж Польща. Звісно, може тому, що я увійшов так в середовище...

Дослідниця: Про це хочу запитати.

Ян: Може тому, що ми увійшли так глибоко в це середовище, в цю культуру, дуже багато знайомих, чи скажімо в Києві в театрі (...) я маю дуже багато знайомих поетів, письменників, журналістів і так далі з ТБ і це мої *friendly* всі, і може тому, якщо б мені довелося повертатися, я б не поїхав у Польщу.

Дослідниця: А в Україну?

Ян: В Україну поїхав би, але там поки що... не то тому, що я боюся, що війна... просто я не знаю, як це все закінчиться раз. По друге... щоб туди їхати потрібно до зарплати доплатити [сміх]. Бо там це корупції надто багато є (Ч/59/2015/46).

Висновки. З огляду на власний біографічний досвід, не тільки еміграцію з Польщі і життя в багатотетнічній Канаді, але також численні подорожі, впродовж життя, які зробили з місця, з якого вони виїхали, певну концепцію, яка не означає укорінення в якихось географічних координатах. Вони не сприймають місця — чи в Польщі, чи в Канаді, як даного раз і назавжди, як своєрідного приписування. Емігранти представляють швидше позицію громадян світу, які вміють пристосуватися до різних змінних умов, і в багатьох місцях відшукати себе. Точкою відліку тут є також власна сім'я і діти, найчастіше вже уродженці Канади. Місце Польщі в цих рефлексіях надалі особливе, оскільки пов'язане з емоціями і шматком життя, яке вони там пережили, однак не означає чіткого домінування як свого місця на землі. Інакше виглядає це у випадку, якщо все ще живуть батьки співрозмовника і сімейний дім є матеріальним, реальним місцем на карті Польщі. Тоді сфера ідентифікації з Польщею чітко домінує. Це в родинному домі їм найбільш комфортно і безпечно, але це не питання мурів чи ділянки, лише присутності батьків чи братів і сестер. Ті, хто декларує найбільший зв'язок з Польщею і

часто туди їздить, трактуючи це як природну потребу, звертають мені увагу, що таким чином повертають психічну рівновагу і відчуття приналежності, перебування в себе, якого їм не дає Канада. Тоді вони черпають з цінностей, які поділяють, зрозумілу поведінку і культурні зразки, сягають по очевидні значення і символи. З розповіді моїх співрозмовників випливає, що під час кожного контакту з Польщею, навіть віртуального, вони ведуть своєрідні переговори чи перевизначення «польськості» і її місця в межах власної ідентичності та ролі Польщі, як ідеї і території в їх пам'яті.

Мої співрозмовники згадують радше емоції та враження, формулюють загальні наративи про стиль життя, спогади про дискримінацію або згадки про щасливі моменти, аніж подробиці топографії, звичаї, способи святкування, кулінарні деталі чи свою причетність до ширшого українського контексту в Польщі або ж міркування на тему організованої української діяльності в Польщі у часи ПНР. Радше говорять про себе, аніж ситуують свій життєвий досвід у ширшому контексті історії українців у Польщі. Ця пам'ять не має офіційної підтримки з боку організацій української діаспори. Винятком є тут торонтське Товариство «Закерзоння» та Лемківський фонд, які зосереджуються на побудові наративу про локальну українськість, у конкретних часових та просторових рамках. Утім, крім них рефлексія над локальністю українців з Польщі, їхньою окремою історією, не повністю зрозумілою та читабельною для інших членів діаспори, вимагає індивідуальних зусиль та власних пошуків, часто відбувається паралельно з участю у відзначенні пам'яті українського мейнстріму, так як річниця Голодомору чи постання Незалежної української держави.

Відносини українців з Польщі зі «старою країною» не однозначні. Небагато хто з них повністю порвав. До «польськості» признаються як до певного культурного обладнання або доповнення їх українського походження, своєрідної регіональної рами для української національної ідентичності. У зв'язку з тим пам'ять є важливим чинником відокремлення від решти української діаспори. Мої співрозмовники не ідентифікують себе однозначно з Польщею, як з національною державою, проблематизують її місце на приватній шкалі точок відліку. Крім того, кожен з них помічає — навіть у проблемі, яку Польща йому

Іл. 5. Інсталяція, присвячена Євромайдану під час Фестивалю української культури на вулиці Блур у Торонто у вересні 2014 р. Фот. Патриція Тжешчинська

створює — необхідність показати свою думку, зайняти позицію, зробити вибір (Іл. 5).

Як зауважує Дан Лайнер-Вос [19], немає жодної причини для того, щоб відмовитися від категорії діаспори. Якщо будемо користуватися нею правильно, вона може нас забезпечити корисною перспективою, яка дасть змогу відстежувати процес поставання приналежності до місць або груп, виникання уявлень, понять батьківщини і діаспори та консумування їх з допомогою комунікаційних технологій. Зосередження уваги на діаспорних практиках дає можливість уникнути уречевлення діаспори, яку сприймають як природну цілісність і дозволяє відстежувати процес створення приналежності до місць або груп, створення уявлень, понять батьківщини і діаспори та консумування їх за допомогою комунікаційних технологій. Мій емпіричний матеріал вказує на те, що істотне скупчення на межі національних груп і відособленості окремих діаспор може, в цьому випадку, затьмарити образ. Різноманітні рівні і контексти ідентифікації, підтримані практиками, за якими я слідкую, можна розуміти як особисту ідентифікацію моїх співрозмовників з української діаспори в Канаді і з окремими її частинами, та окремі з Польщею або Україною. Українці з Польщі розвинули специфічну форму ідентифікації з українськістю, яка визначається, формулюється і здійснюється в Канаді, яка не зводиться до

відносин з Польщею або Україною як національними державами. Вони знаходять своє місце між Канадою, Польщею і українською діаспорою як її частина і водночас окрема група, визначаючи так своє положення і надаючи цьому сенс в щоденних практиках. Дуже важливою точкою відліку є тут пам'ять про виселення — навіть якщо вона не переживається активно, то становить суттєвий депозит ідентичності. Звернення уваги на ці практики, проекти і способи ведення переговорів і контекстування ідентифікації мені видається ключовим, оскільки це дозволяє вказати сфери «тяжіння» в напрямку «решти» української діаспори, переговори з місцевими поляками, ступінь і рівень прив'язування до Польщі як сімейної країни чи емоційної туги за ідеальною, омріяною Україною. Це дає можливість вловити специфіку групи, яка не зводиться до границь жодної з діаспор.

- Martynowych O. *Ukrainians in Canada. The formative years 1891–1924*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1991. P. 591.
- Luciuk L.Y. *Searching for Place: Ukrainian Displaced Persons, Canada, and the Migration of Memory*. Toronto: University of Toronto Press, 2000. P. 616.
- Hrycak J. *Historia Ukrainy: 1772–1999: narodziny nowoczesnego narodu*, переклад К. Котуńska. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2000. S. 359.
- Іваник М. І не в дома, і не на чужині. Еміграція українців з Польщі у 80-х роках ХХ ст. *Український альманах*. Варшава: Об'єднання Українців у Польщі, 2011. С. 240–246.
- Quayson A. Introduction — Diaspora and Transnationalism. *A Companion to Diaspora and Transnationalism*, ред. Ato Quayson, Girish Daswani. Oxford; UK: Wiley-Blackwell, 2013. P. 1–26.
- Clifford J. *Diasporas. Cultural Anthropology*. Arlington, VA: American Anthropological Association 1994. Vol. 9. № 3. P. 302–338.
- Clifford J. *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge; MA: Harvard University Press, 1997. P. 408.
- Brubaker R. The «diaspora» diaspora. *Ethnic and Racial Studies*. Guildford; UK: University of Surrey, 2005. Vol. 28. № 1. P. 1–19.
- Creet J. Introduction: The Migration of Memory and Memories of Migration. *Memory and Migration. Multi-disciplinary Approaches to Memory Studies*, ред. J. Creet, A. Kitzmann. Toronto: University of Toronto Press, 2011. P. 3–26.
- Beck U. Cosmopolitical realism: on the distinction between cosmopolitanism in philosophy and the social science. *Global Networks*. Oxford; UK: Oxford University Press, 2004. Vol. 4. Issue 2. P. 131–156.
- Posern-Zieliński A. Koncepcja diaspor i problemy jej aplikacji do badań środowisk «polsko-polskich». *Polacy poza granicami kraju u progu XXI wieku. Różne oblicza polskiej tożsamości*, ред. M. Michalska. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 2011. S. 23–34.
- Sökefeld M. Mobilizing in Transnational Space: A Social Movement Approach to the Formation of Diaspora. *Global Networks*. Oxford; UK: Oxford University Press, 2006. Vol. 6. № 3. P. 265–284.
- Trzszczyńska P. *Diaspora — pamięć — miejsca. Ukraińcy z Polski z lat 80. XX wieku w Kanadzie. Studium etnograficzne*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2019. S. 347.
- Trzszczyńska P. Diaspora w diasporze: Ukraińcy z Polski w Toronto. Szkic z antropologii pamięci. *Studia Migracyjne — Przegląd Polonijny*. Kraków: Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego, Polska Akademia Umiejętności, 2017. T. 43. Z. 1. S. 133–147.
- Trzszczyńska P. «My jeździmy do Polski, bo my tam mamy wspomnienia». О пам'яті Українців з Польщі в Канаді. Комунікат з badań terenowych. *Prace Etnograficzne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014. T. 42. Z. 3. S. 257–278.
- Trzszczyńska P. Diaspora, ojczyzny i pamięć w życiu ukraińskich emigrantów z Polski w Toronto. *Prace Etnograficzne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2018. № 2 (у друку).
- Ossowski S. Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny. *Z zagadnień psychologii społecznej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967. S. 201–227.
- Appadurai A. *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, переклад Z. Pucek. Kraków: Universitas, 2005. S. 344.
- Lainer-Vos D. Diaspora-Homeland Relations as a Framework to Examine Nation-Building Processes. *Sociology Compass*, 2010. Vol. 4. № 10. P. 894–908.

REFERENCES

- Martynowych O. (1991). *Ukrainians in Canada. The formative years 1891–1924*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies.
- Luciuk L.Y. (2000). *Searching for Place: Ukrainian Displaced Persons, Canada, and the Migration of Memory*. Toronto: University of Toronto Press.
- Hrycak J. (2000). *History of Ukraine: 1772–1999. The Birth of Modern Nation*, trans. K. Kotsynska. Lublin: Institute for East-Central Europe [in Polish].
- Ivanek M. (2011). I ne v doma, I ne chyzhyni. Emigratsiya ukraintsiv z Pol'shchi u 80-kh rokakh. *Ukrayinskyi al'manakh* (pp. 240–246). Warsaw: Ukrainian Association in Poland [in Ukrainian].
- Quayson A. (2013). Introduction — Diaspora and Transnationalism. In *A Companion to Diaspora and Transnationalism* (pp. 1–26). Oxford; UK: Wiley-Blackwell.

- Clifford J. (1994). Diasporas. *Cultural Anthropology* (Vol. 9, № 3, pp. 302—338). Arlington, VA: American Anthropological Association.
- Clifford J. (1997). *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge; MA: Harvard University Press.
- Brubaker R. (2005). The «diaspora» diaspora. *Ethnic and Racial Studies* (Vol. 28, № 1, pp. 1—19). Guildford; UK: University of Surrey.
- Creet J. (2011). Introduction: The Migration of Memory and Memories of Migration. In *Memory and Migration. Multidisciplinary Approaches to Memory Studies* (pp. 3—26). Toronto: University of Toronto Press.
- Beck U. (2004). Cosmopolitical realism: on the distinction between cosmopolitanism in philosophy and the social science. *Global Networks* (Vol. 4, Issue 2, pp. 131—156). Oxford; UK: Oxford University Press.
- Posern-Zieliński A. (2011). The Concept of Diaspora and Problems with its Application in Research on 'Polonia' communities. In *Poles beyond the State Borders. Various Faces of the Polish Identity* (pp. 23—34). Wrocław: Polish Ethnological Society [in Polish].
- Sökefeld M. (2006). Mobilizing in Transnational Space: A Social Movement Approach to the Formation of Diaspora. *Global Networks* (Vol. 6, № 3, pp. 265—284). Oxford; UK: Oxford University Press.
- Trzeszczyńska P. (2019). *Diaspora, Memory, and Places. Ukrainians from Poland of 1980s. in Canada. Ethnographic study*. Kraków: Jagiellonian University Press [in Polish].
- Trzeszczyńska P. (2017). A Diaspora within a Diaspora: Ukrainians from Poland in Toronto. An Outline of the Anthropology of Memory. *Migration Studies — Review of Polish Diaspora* (Vol. 43, Issue. 1, pp. 133—147). Kraków: Faculty of International and Political Studies & Polish Academy of Sciences [in Polish].
- Trzeszczyńska P. (2014). «We Go to Poland, Because We've Got Our Memories There»: about Memory of Ukrainians from Poland in Canada. Fieldwork Report. *Ethnographic Works* (Vol. 42, Issue 3, pp. 257—278). Kraków: Jagiellonian University Press [in Polish].
- Trzeszczyńska P. (2018). Diaspora, homelands and memory in lives of Ukrainian migrants from Poland in Canada. *Ethnographic Works* (Vol. 46. Issue 3). Kraków: Jagiellonian University Press (in press) [in Polish].
- Ossowski S. (1967). Sociological Analysis of the Notion of Homeland In Ossowski S. *From Social Psychology Issues* (pp. 201—227). Warsaw: State Scientific Press [in Polish].
- Appadurai A. (2005). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, trans. Z. Pucek. Kraków: Universitas [in Polish].
- Lainer-Vos D. (2010). Diaspora-Homeland Relations as a Framework to Examine Nation-Building Processes. *Sociology Compass* (Vol. 4, № 10, pp. 894—908).